

מבט על, גיליון 1216, 6 באוקטובר 2019

ההפגנות במצרים: קריאת השכמה?

אופיר וינטר ואורית פרלוב

נשיא מצרים, עבד אל-פתאח א-סיסי, התמודד בשבועות האחרונים עם המשבר הציבורי החמור ביותר שידע מאז נכנס לתפקידו. מוחמד עלי, קבלן שעבד בעבר עם הצבא המצרי, פרסם ברשתות החברתיות סרטונים שהאשימו את הצמרת הצבאית והפוליטית במסכת שחיתויות ועודדו את הציבור להפגין נגד הנשיא. חרף התפוצה הרחבה של הסרטונים, רק אלפים בודדים נענו לקריאתו של עלי ויצאו לרחובות. ואולם, הצלחת המשטר בהכלת המחאות אינה משרה עליו שאננות, מאחר שבעיות היסוד הכלכליות והפוליטיות שהניעו את הזעם הציבורי נותרו בעינן. רבים מתומכיו רואים בהפגנות קריאת השכמה והזדמנות להניע תיקוני מדיניות מדודים, מעמדת כוח, בתקווה למנוע גל מחאות נוסף. הצהרות ראשוניות מטעם דוברי המשטר מבטיחות רפורמות כלכליות, פוליטיות ותקשורתיות, אך אלו צריכות עדיין להיתרגם לצעדים בשטח. יציבותה של מצרים חשובה לישראל, וביכולתה לתרום לה דרך שיתופי פעולה כלכליים וביטחוניים, וכן באמצעות גיבוי בזירה הבינלאומית והישמרות ממהלכים העלולים להוסיף שמן למדורה המצרית, בעיקר מול הפלסטינים.

במהלך ספטמבר 2019 התמודד נשיא מצרים, עבד אל-פתאח א-סיסי, עם המשבר הציבורי החרף ביותר מאז נכנס לתפקידו ביוני 2014. סרטוני פייסבוק, שזכו לתפוצה המונית, האשימו את הצמרת הצבאית והפוליטית המצרית במסכת שחיתויות ועודדו את הציבור להפגין נגד הנשיא. הסערה הוצתה על ידי מוחמד עלי, קבלן ושחקן מצרי הגולה בספרד, אשר עבד עבור הצבא המצרי במשך 15 שנים וחשף אי-סדרים כספיים שבהם מעורבים, לכאורה, בכירי צבא מצרים, הנשיא ובני משפחתו. בסרטונים שפרסם מתח ביקורת על הבזבזנות והראויות בה נוהגת האליטה השלטונית, בשעה שהאזרח המצרי הפשוט מתבקש "להדק חגורות" על רקע הרפורמה הכלכלית המיושמת במצרים בשנים האחרונות. זו הביאה אמנם לצמיחה כללית נאה, אך גם כללה ביטול סובסידיות וצעדים שגרמו לעליית מחירים חדה, ואשר בגינם חלק גדול מהציבור סובל מעוני ומירידה ברמת החיים.

הסרטונים הפכו לשיחת היום במצרים והובילו את א-סיסי לכנס ועידת צעירים, שבה השיב להאשמות. אלו תוארו על ידי הנשיא והתקשורת הממסדית כשמועות נטולות בסיס, אשר תכליתן לגמד את הישגי המשטר, לתקוע טריז בין הצבא לעם ולאיים על יציבות המולדת, וכן כמזימה שמאחוריה ניצבים האחים המוסלמים ובעלות בריתם באזור – טורקיה וקטר. תשומת הלב הנשיאותית לסרטונים הגבירה את החשיפה הציבורית של עלי, אשר הפך בהדרגה מ"חושף שחיתויות" ל"מנהיג מחאה", והחל לפרסם מדי יום סרטונים בהם קרא במפורש ליצירת תנועה עממית שמטרתה הדחת הנשיא. אף שעלי נמנע מלהצהיר על זיהוי פוליטי או מפלגתי, ערוצי לוויין ואתרי חדשות המקורבים לאחים המוסלמים הפיצו בהתלהבות את מסריו. מנגד, מדינות המפרץ הפרגמטיות, בראשן ערב הסעודית ואיחוד האמירויות, הביעו תמיכה בא-סיסי. נשיא ארצות

הברית, דונלד טראמפ, נפגש עמו ושיבח את מנהיגותו. חמאס, מצדו, נותר "על הגדר" ונמנע מהתייצבות פומבית לצד מי מהמחנות.

חרף התפוצה הרחבה של הסרטונים של עלי, רק אלפים בודדים נענו לקריאותיו להפגין ברחבי מצרים ב-20 בספטמבר, ועוד פחות מכך ב-27 בספטמבר. הכישלון היחסי של שתי ההפגנות שיזם נבע משורת סיבות: ראשית, יכולות המשילות וההרתעה שהפגין המשטר וההיערכות הביטחונית רחבת ההיקף, שכללה גל מעצרים נרחב, חסימת כיכרות ורחובות מרכזיים בערי מצרים ושיבושים באינטרנט וברשתות החברתיות; שנית, מגבלות כוחם של האחים המוסלמים, אשר נכשלו בהנעת הציבור הרחב למחאה נגד המשטר על אף שהשקיעו בכך מאמץ תקשורתי ניכר. דיווחים מצולמים מההפגנות שפרסמו ערוצי לוויין המזהים עמם, ואשר התגלו במהרה כמזויפים, פגעו באמינותם וחיזקו את הנרטיב הממסדי. בנוסף, מרבית הקמפיינים ברשתות החברתיות נוהלו מחוץ למצרים, והתקשו להניע את הציבור המצרי לרחובות; שלישית, טלטלות "האביב הערבי" הותירו בציבור המצרי משקעים של חשש מפני מהפכה שתוביל לאנרכיה מחודשת ותחמיר את מצוקותיהם, בפרט בהעדר חלופה מנהיגותית אטרקטיבית וברורה.

ואולם, כישלון ההפגנות לא העניק ניצחון מכריע למשטר ולנשיא. פרשת מוחמד עלי הציבה זרקור על בעיית השחיתות במצרים, חשפה מציאות של זעם ותסכול נוכח מצוקה כלכלית, פערים חברתיים עמוקים ומגבלות על חופש הביטוי והאסיפה, והעלתה סימני שאלה לגבי הניתב הכלכלי והפוליטי בו צועדת המדינה. כמו כן, תגובת המשטר לאירועים – הגם שלא הובילה לשפיכות דמים – גררה ביקורת בינלאומית עקב דיווחים על אודות למעלה מ-2,000 עצורים, ביניהם פעילים פוליטיים בלתי-אלימים. בנוסף, התסיסה הציבורית מעיבה על מאמציה של מצרים לעמוד ביעדיה הכלכליים, לרבות משיכת השקעות חיצוניות וייצוב מגזר התיירות, והובילה למפולת החדה ביותר שידעה הבורסה המצרית מאז 2011.

זאת ועוד, אף על פי שהמשטר המצרי הצליח לעת עתה להכיל את המחאות, בעיות היסוד הכלכליות והפוליטיות שהניעו את הזעם הציבורי נותרות בעינן. לפיכך, אין לשלול את האפשרות כי המחאות יתפרצו מחדש, ואף בגרסה אלימה יותר. כפי שלימדו האירועים האחרונים, האחים המוסלמים אורבים לשעת כושר. איום נוסף נשקף מגורמי כוח פנימיים, צבאיים וכלכליים, אשר עשויים לשקול לצאת בגלוי נגד הנשיא, אם יתערער מעמדו. נעלם נוסף הוא הרחוב המצרי. ידוע כי מרבית המשתתפים במחאות האחרונות היו מפגינים צעירים מאוד, שלא חוו על בשרם את טראומת המהפכות הקודמות. הללו פועלים ללא הנהגה וקשה להעריך את אופי התנהלותם בגל המחאות הבא, אם אכן יפרוץ.

חישוב מסלול מחדש?

הצלחת המשטר להכיל את ההפגנות ולכבות את אש המחאה, בטרם התפשטה, אינה משרה עליו תחושת שאננות. רבים מתומכיו מבקשים לראות באירועים קריאת השכמה והזדמנות להובלת תיקונים מדודים, מעמדת כוח. הצהרות ראשוניות מטעם דוברי המשטר מביטחות גישה כלכלית ופוליטית רעננה, אך רבים בציבור המצרי מטילים ספק במהימנותן וממתינים לצעדים בשטח. במישור הכלכלי, הנשיא פרסם הודעה המדגישה את דאגתו לאזרחים שאיבדו את זכאותם לסובסידיות על מוצרי מזון בסיסיים עקב הרפורמות הכלכליות, והביע מחויבות אישית לטפל במצוקתם. בהתאם להנחייתו, משרד האספקה וסחר הפנים מיהר להודיע ב-1 באוקטובר על

השבת 1.8 מיליון אזרחים לרשימת הזכאים ועל הארכת המועד להגשת ערעורים על שלילת הזכאות לסובסידיות בחודש ימים. משרד הבריאות והאוכלוסין הכריז על קידום תכניות להחלת ביטוח רפואי כולל, תחילה במחוזות העניים ביותר. כן הופיעו בתקשורת דיווחים לפיהם מתוכננים חילופי שרים במספר משרדי ממשלה. שאלת מפתח תהא האם יינקטו תיקוני עומק, לרבות מאבק בשחיתות ובמונופולים כלכליים.

במישור הפוליטי, יו"ר הפרלמנט המצרי, עלי עבד אל-עאל, הצהיר ב-1 באוקטובר על אודות רפורמות קרבות בתחומים הפוליטי, המפלגתי והתקשורתי. חבר הפרלמנט המקורב למשטר, מוצטפא בכרי, הזהיר כי ללא "חשבון נפש אמיתי" עלולה מצרים לחוות מהפכה נוספת. כעולה מדיווחים בתקשורת, יש כוונה להגדיל את מרחב הפעולה הניתן לכוחות האופוזיציה, אם כי מוקדם להעריך האם מדובר בשינויים מהותיים או קוסמטיים בלבד. במקביל, בעיתונות הנאמנה למשטר הופיעו מאמרים הקוראים לרפורמות ליברליות, בכללן: הרחבת חופש הביטוי; פתיחת המרחב הציבורי לדיאלוג ולביקורת בונה; התרת פלורליזם מפלגתי; התרת הפגנות חוקיות. לצד זאת, הובהר כי הרפורמות המתוכננות יוגבלו לגורמים שיקבלו את רעיון מדינת הלאום המצרית ויכירו בחוקה המצרית ובחוק המצרי, ולא יהוו פתח לחזרת האחים המוסלמים לחיים הפוליטיים והציבוריים או לביטול הגדרתם כארגון טרור.

בעוד הרפורמות הכלכליות נועדו לחזק את מעמדו של המשטר בקרב בני המעמד הנמוך, אלו הפוליטיות מכוונות למשכילים בני המעמד הבינוני-גבוה ולבני הדור הצעיר, שהניעו את מהפכת ה-25 בינואר 2011 והתמרמרו מתוצאותיה. רבים מהם מחזיקים בעמדות ליברליות, שותפים להסתהיגות המשטר מהאחים המוסלמים ומעדיפים רפורמה הדרגתית וחלקית על פני מהפכה כוללת, שנושאת בצדה סיכונים. הפחתת הניכור בינם לבין המשטר עשויה להרחיב את בסיס התמיכה של הנשיא נוכח מחאות עתידיות ולשפר את תדמיתו במדינות המערב. עורך היומון "אל-שרוק", עמאד אל-דין חוסיין, העריך כי פתיחות פוליטית ותקשורתית רבה יותר הייתה מונעת את הסערה שחוללו סרטוניו של עלי ברשתות החברתיות. עורך היומון "אל-אח'באר", יאסר ריזק, הוסיף כי הדרת הכוחות הפוליטיים שסייעו לצבא בהדחת האחים המוסלמים ביוני 2013 הייתה "שגיאה חמורה" וקרא לתיקונה. קריאות אלו יוצרות בקרב כוחות האופוזיציה ציפיות לדיאלוג עם השלטונות סביב שינוי האווירה הפוליטית, אך אי-מימושן עלול לעורר תסכול מחודש, בעל פוטנציאל נפיץ.

משמעויות לישראל

ביקורותיו של עלי על המשטר התמקדו בענייני פנים, וישראל לא הוזכרה בסרטונים שפרסם. לעומת זאת, כמה מגורמי האופוזיציה שתמכו בעלי, בראשם האחים המוסלמים, ניסו לגרור את ישראל לקמפיין נגד הנשיא א-סיסי. הנשיא תואר כ"סוכן ציוני" הפועל למען ישראל וארצות הברית, תוך שימוש בסיפורי בדים על אודות "אימו היהודייה". קלף ההסתה הישראלי אומנם שחוק, ושולי יותר מאשר בעבר, אך הוא עדיין נוכח בשיח.

ישראל, מצדה, הקפידה – ובצדק – שלא לנקוט עמדה לגבי המחאות במצרים, על אף שבוודאי עקבה אחריהן בדריכות. יציבותה של מצרים חשובה לישראל ממגוון סיבות, בראשן: שמירת הסכם השלום בין המדינות; המשך שיתופי הפעולה בהתמודדות עם אתגרים ביטחוניים ומדיניים; החשש מאנרכיה שתפגע במשילות המצרית בחצי-האי סיני ועלולה להביא להתגברות

הטרור נגד ישראל ולגלי מהגרים שיגיעו לגבולה; מימוש חוזי ייצוא הגז מישראל למצרים וקידום שיתופי הפעולה הרב-צדדיים במזרח הים התיכון.

הגם שיכולתה של ישראל לתרום ליציבותה של מצרים מוגבלת, באפשרותה לנקוט את הצעדים הבאים: השתתפות – לצד מדינות נוספות – במאמצים שתכליתם סיוע ליציבותה הביטחונית ולשגשוגה הכלכלי של מצרים ועידוד רפורמות חיוניות; מתן גיבוי דיפלומטי שקט בזירה הבינלאומית לחלק מעמדותיה של קהיר, למשל בתחום המאבק בטרור; הימנעות – במידת הניתן – מצעדים העלולים להוסיף שמן למדורה המצרית, בעיקר מול הפלסטינים ברצועת עזה וסביב המקומות הקדושים בירושלים.